

enə i f i o f j a d a ə u ə t e e e n e i e a i o a a a i a u d . O a i a r e a d u i e i a i e a a a < e u ə o n a i a n e f ə ... % d ə O a i d u e a d u i ə f o e o n o O a i ... ə d ə A a j d a o a i u i % c f i ə a ə f ç ə d a e d a a d e u a j a d a a d a a i f a " e e e " a a i ə n e (1 8 , 2 1 5) , A e e a h u i e f n a i u j a d a u a a a a i n i f d a a o j o d a o < o i f a ə a a ə n h ə a e n a o : " ə h n ə f i ə f ə e e , a a e ə a e d a a d e u a j a d a o a u i " a a j ə d ə e % c f i f % j i ə n e (1 9 , 5) e e o O e f n o d ə n e f e f 4 - t f a j ə n e f a ə O a i d u i u i : " A e ç e f n a i u ə f ... % ç ə e ə e e e a ə j a d a u a " (1 3 , 5 9 6) ə e e e f a e e e e o a a ə n e a ə a ə a e i u f d e e f a i u j e a f n o - f n o ə f o f d .

E ə f a e i e a a d ə - e n e f ə a e d : i o u f d e j o d a o i a a , o f n o n e e ə a ə A ç ə d a a j t a i a a " e ə f a o o a a " , j ə ' i e i ə t a ç e i ə ' i a a a " e ə f a e f o a i d u n u " a a u i u i a a d e e i ə n e a ə a j i e e f a i u i a ə ... ə e ə f ə j e f a a a a i u a u d . E f e O e ... e f a a e a ə n e f e f ... f i a i < a i f ç f i a ə j a d o o a i " O f d e i e e e o d e f e f a a u - n a i u j i o i e i a n u i a a j ə , a d a i O a a a - i u a ə a i a i O a d o f o ... % j ə a a e a u d i u ə O a i d u , a % a e e o a a d o i O a i d u " (2 0 , 1 9) , E a o a a d e u i a h i o a o i : " O a i d u a % a e e o ... f i ə e e f e u f d e e e d e f a f d t f i a e i - u o a d u i u ə , ... % j a e e e a a e d e e e d e i o n a j a i a % a e e o d e e d e i f i o f n e d e f o d e e d a o u i a a a % a a e d i e o , u f d e e e d e j a d f ç f i f i h a e e i e a u e i u o a u d " (2 1 , 3) ə e e e f a e e e e o a a ə n e a ə h ə i e f a f o f i t a e a i a ə h d e e o f i e o a e d .

O f d e e e d t a h a i h a e e i e j j ə d e u f o d o f o h ə d o a j e f h a e e i e i e a i O a i d u i u i i f i e a d a a e o o a o a e j e f e f e f a i u d a u (1 2 , 9 4) . A e e ... o o a a a i a a e a ə n e f e f ... f i a i < a i f ç f i a e e e : " J o o a d u a a u f d e O a i d u n u i f a ə a a ə n j a d e , n o j o i t f d o a f ç e i a d - i e o . O f d e i e e e o d e j i o i e i a n u i a a j ə , i e e e o d i e n o f a a j ə a d a i E e o d e n o a a a i u , a i a i E e a e e ... o o a d o f o d e i a n e f a e f o o o o a j o o a d u a a e a u d i u o a u d " (2 0 , 7 5) e o a - a e n e a ə u f d e e e d e f O a i d u j a a a d o u i e e e d h e n n a o a e j e f e a j a u i ə e n a a a i o a d e o d e n e f a a a e d . O f d e e e d O a i d u i u % ç e d e f e f ə i o j a o u i h a n a a a o a e e e o d e f a e f i f a a ə ' ç a i " O f d e O a i a d e n e " (2 2 , 1 1) ə e e e f a ə o e d a a a a e d a ə i f i o i e e e e e o a e d e d - d e e % ç e o d e e e a j i e e o a e d e d a e e o d .

O e o a ə j f e n e a e a < e a d a a ... % j ə j a o u i i e a o a e a d u i a a i i f a ə a a ə n a e a o e a a e e i e o a e d . A o e f a i a ə ... ə e ə f a e u a d e o a i j o a a d e u < u i u a a a a i a o a e d i e o a e d . „ % j e a a a < e u a o h e n n e a d , e e a o o o , u f d e f i i e e o o d e f e a ə a a o e e i e a t a a a u . „ % j % ç e n e f e u f d e f i " i t a a " , " j o a a " , " j o d a " a a a e j e a a d u i a < u i a a , j ə ' i e a a a u d u i u i a o d < o n o i a a u a i i u o a u . x a a u d u i a f a a a n e f e f i d o a n u i a a i e a i a ə i f a ə a a ə n n a j u e a i i t a < u i a o i a i u i u i - u o a u < u a a t a a ə j a i o d e n e e , a j i e a a o o a a ... % j f i ç e d a e n e e o , j ə ' i e O a i d u j e a a e d a a o a e e a a e j ə a ə e i e a i j a d a a u d a u . A a e i u f d e e e d e f j a o a a u < u (a e d - a e d e f e a a a < e a i i u o a e a n e e o f n o n e j j o e e a < a t e a d u i f n o f e a - ə e e o % d o f e o d e e e e e e e f) a a o u i a a e e a f a a d u i a a % ç e e e j e f e i a e e e (2 3 , 7 8) a a a u d u i a f a a a n e f e f i d o a n u i a a i e a i a ə " u f i e f e , u f i i f e " a a e a i a i i o d e n e e a - u e u a a a < e a i a a e e e d a e . A a t a a d o o n % a f o f e a f j f a a o a a < e a i u d a u (2 4 , 6 5) .

x a a u d e a ... % j f i a j i e e o o i ə n e a ə h ə d e e n e f e f ə h a d o a a e t e , a e o u i a a e u e a d u a f d f i ə j ə a a a e d , a i d o j o f o o f n o n e j j o d e e e a a < e u a u d . x a a u d a e a d i e a e f e j - j o d e f e j a d a d i u o u f d e f i i e ' i a e a e e i e f e f , e f a i u i u i i f o e o d o n e e o i e o e o a - a e n e a e d . O o a o a % e ... e n e f a ə o a i u e a i a u d < u ç u f d e t e n e f a e e e a a e a a a ə a d e n e ç e j e

tikilən çadırlar yuxarı sarı getdikcə daralır. Düz orta yerindən bir bacası vardır. Buradan içəriyə işıq girir, eyni zamanda, duman çıxır. Ocaq daim çadırın ortasında olur“ (28, 111).

Köçəri həyatda istifadə edilən qübbəli və üstdən bacalı çadırlar oturaq həyata başladıqdan sonra tikilən evlərin mə'marlığında da həyata keçirilmişdir. Dünyaya gəldiyim İğdir vilayətinin Dizə kəndində kvadrat şəkildə, palçıqdan tikilmiş köhnə bir evimiz vardı. Evin damına atılmış tirlər üstündə orta yerə gələcək şəkildə üst-üstə kvadrat şəkildə qoyulan ağaclarla qübbə yaradılmışdı. Qübbənin orta yerində yeganə bir pəncərə vardı. Kəndimizdə eyni evdən üç dənə daha görmüşdüm. Bu evlərin varlığı da son dövrə kimi ən qədim dövrlərə məxsus olan inamlarımızın davamının özgə bir nümunəsi idi. Təəssüflər olsun ki, bu evlər 1968-ci ildə Araz çayının daşması və kəndi sel aparması nəticəsində uçmuşdur.

Ocaq və atəş qədim türk inamında bərəkət və həyatın mənbəyi kimi qəbul edilməkdədir (17, 59). Ocaq evdə həm maddi, həm də mə'nəvi mərkəz vəsfindədir və özünəməxsus müqəddəsliyi vardır (7, 187). Azərbaycan ərazisində də ocağa və oda and içilməsi də bu fikir və inamdan bəhrələndir. Manas dastanında gəlinin qaynatasının evinə, yə'ni təzə evinə gəldikdə çadıra girib ocağa və atəşə sarı tə'zim edərək salam verməsi (29, 48), bu gün belə qaşqay türklərinin toy günü dəyirmi çadırın ortasında “çır” deyilən böyük bir ocağı yandırmaları (30), çadırlarda ocağın, tünnyün, çadır tipli evlərdə təndirin yuxarıda olan bacanın düz altında olması, özgə mə'nada bərəkətin göydən müqəddəs qəbul edilən ocağa və təndirənməsini arzulayan fikrin müşəxxəsləşmiş ifadəsidir. Bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan ərazisində ocağa və onu təmsil edən oda “od haqqı, ocaq haqqı” şəkildə and içilməkdədir. Azərbaycan dairəsində *kiçik çillə* deyilən qışın ikinci hissəsinin (31, 207) axıra çatması ilə başlayan və üç gün davam edən Xıdır Nəbi mərasimlərinin üçüncü günündə Xıdır Nəbinin əlində torpağı isidən atəslə gəlib vətənə günəş, su və insanlara sağlamlıq gətirəcəyinə inanılır (32, 30).

Türk xaqanları da özləri üçün müəyyən etdikləri bir gündə böyük bir tonqal yandırır ona qurban kəsərdi və nəzir verər, dua edərdi (33, 67). Türklər qədim dövrlərdən üzübəri ocağı və atəşi həm müqəddəs, həm də canlı qəbul etmişlər. Bu inam və gələcək hələ də davam etməkdədir. Anamla atamın bir mövzu üstündə mübahisə etdikləri vaxt dəfələrlə odun canı haqqı, ocağın nəfəsi haqqı, odun-ocağın canına and olsun şəkildə and içdiklərini və bir-birlərini qane etməyə çalışdıqlarının şahidi olmuşam. Elazığ bölgəsində də xörək bişirən qadın susuzlayıb su içdiyi (34, 66) vaxt ondan bir azını da “odun ürəyi istəyər” deyər atəşin üstünə səpməsi eyni inam sisteminin əks etmiş variantıdır. Bir çox türk

...əəəj eɪ ə ə əəð x eɪ ə e-əne ...əəəj eɪ ə əɪ ə uɔɔuəəəɪ ə əəð ə-əəuð əəeɪ əəəəəəəð (26, 350). Çəɪ f eɪ ɬə, əó ə-əəuðu əəç ə-əf əəəəəəəə əf əəəəəəəə ...%əfɪ ɪ ə ə f-əfɪ əəeɪ əəəə-əəəð". Əó əəəj uəəəəɪ ə-əəuðu əəɪ uəuɪ uɪ, əuəəɪ əuɪ uɪ əə əəəəəəəəəəəf eɪ ə uɔɔuəəə əəçəf əəj eɪ əəf əj əuɪ ɪ əəəð əə (26, 350), Əəəə Əɪ əəəəəəəə əəəə ...əəəəəəəəf "əəəəf əəəəə əəɪ əə"əəəəf Həf əəəəəf əəəəə ...əəəf əj eɪ əəəəə uɪ u əə Əçəəəəj ɬəɪ əə Əɪ əəɪ əə əəəəəəf əəə, əəəəəəəə %çəə əəəəə, Əəəə Əɪ əəəə əəj əəuɪ əəəə əəəəf e ...%əfəfə.

Əəəə Əɪ əəəəəəəf Əəəəə əəf ə əəəəəəf Əó<əɬ f-əfɪ n%j əəəj e: "əəəəf əəəəə əəf əə əə əəð əó ɪ <əf ə!" (16, 25), həɪ eɪ əɪ j əə Əəəəə əəf uɪ n%j əəəj e "əəəəf əəəəə əəf əəəəə ...əəəəəə, ɪ əf eɪ ...əəəə" (16, 32), Əó<əɬ əəf uɪ: "əəəəf əəəəə əəf əəəəə nəf eɪ ...əəəəəə, ɪ əf eɪ əə ə-əf əə ɪ əə<uɪ əəð" (16, 33), Nəəəə Əəçəf uɪ əəə j ə<ɪ əəəf əf əɪ j əə: "Nəəəə Əəçəf j əəəf əəf əəəə ɔəəə. Əɪ əəf əəəə əəf əəəəəf əəəə j əəəf f nɔfɪ əə əəəəəəə əəəə" (36, 48), Əəçəf əəf əəəəə əəəəəf j əəəəf ə ...əəəj eɪ əə: "ə< əəf əəəf əəəəəəf əə j əəəə əəəə uə" (16, 39), əəəəəf: "Əəçəf əəj eɪ əfɪ əf j f əəəəf əəf əəəəəf e əəç j uəɪ uəuə" (36, 50), Əəəəə Əəəəf əf ɪ <əə Əəəəə əəəəəəf: "əfɪ əf j f əəəəf əəf əəəə eɪ əəəəəə ɪ <əə" (36, 56), Əəf n u Əəj əəə əɪ j əf əə: "Əəf <əf ɪ <əə Əəj uɪ əəə j əəəf əəf əəəə ɔəəə. Əəəə j əəəf f nɔfɪ əə < əəf əəəf əəəəəə-ɪ əəə" (36, 64 / 148) əə əəəə əəə ə-ɪ ə j əəəə əəəə ...əəəəəəəf "əfɪ əf j f əəəəf ə< əəf əə" əəəəəə, əəəə ...əəəəəj eɪ əç əəəəə əəəəəə əə əəəəəəə. Əɪ əəəf ɪ əəəəəəf eɪ əəə ə-ɪ ə əəəəə əəəəəəf ɪ əəəə əəçəj j əəəf e əəəə ...əəəə əə f-əfɪ n%j əəf eɪ "əəəf eɪ əəəəj e ə uɔɔuəəəf əəə" əəəəəə əə əəəəəəf əf əəəə əəəəəəəəf əəf fçf əəəə əəəəə əəəf əə əəə, ɪ ɬə<ə əəj əəəf ɪ fɪ əəəəəəf əəəəəəəəəə.

Əfəəf əəə ɪ əəəf ɪ ə'ɪ əəə ɪ fɪ əfɪ j əəəəə əəəəə. Əəəf əəəəə əə Əəf-əə əə əə əəəəə əəəəə əəəəəf eɪ əəəəəəəəəə. Əəəə əəəf əf əf əəf: "əəə-ɪ əçəf əəəəə ɪ əj ə f nəəəf əəə?" - əəj ə nɪ əəəəəəəəə əəə: "ɪ <əə, Əəəəh ...ə-ɬəəəəə ɪ əəəəf əəçə ɪ əçəəəə əəəə əə əəçə əɪ əəj əə, ɪ fɪ əf f-əfɪ əəəəf uç f nə-əəf əəə" əəəəəf əə əəəəəj e ɬəəəə əf əəəəf eɪ əf nəəəf eɪ əçəf əó ...fɪ ə əə-ɪ e ɬəf əə əəə əəəəəəə j əəəəəəəf əə əəəəəəəə. Əəəə həɪ əə ə-əəəəəə j əf əf ɪ ɬə<uɪ eɪ nəf u əf <əf, çəəəəəə, əf əəəə əəə əf əə ...əəf əç ɪ əəf əəf əf uɪ əəəj ə əəəəəəəəəəə j əəəə. Əəəə ...%j əəəəə əəəəə əəəəə əəəəəəəf əf əf uəəf Əəf əə əə əəəəəəəəf əəə əəəəə ɪ əəəəəəf əəf əəə əəəəə əəəəf əəəəəəə, əf ɬəə ɪ əə ə-əə əə<uəə əəəəə, əəə n%çəə, əəf əəə. J əəəəəəə əə əəəəə əəəəj eɪ əç əəf e "əəə əəə ...%j əəəəf ə ə-əə" əəəəəf əəəə əəəəə əə əəəəəəəəf fçf əəəə əəəəə əəəf həɪ eɪ eɪ əf uɪ ɪ əf əçə ɪ ə'ɪ əəə %ç əəəəəəəf e əəf ɪ əəəəəə.

Əf nəf uɪ əəçəəə əəəəəəf j ə...əf əə həj əə əəj ɪ ə<u ɪ əəf ɬəf uɪ uɪ əəəəf ə<u əəəəf əəə. Əó əəəəf ə<uɪ Əəf əə əəə əəəəəə əəəəəəf eɪ ɪ əəəəəə j əə əəə əəəəəəəəf ə əəəəəəj j əəəf eɪ, ə<əf, j əəəəəəf əə əəəəf e əəəəə əəf ə ɪ əəəf əç-ɪ eɪ eɪ ɪ əəəəəəf eɪ əəə ɪ əəəəəə əəəəə əəəəə. Əəə əəəf e (31, 97) əəj ɪ eɪ əəə ɪ ə'ɪ ə əə əə əəəə əə əf fəfɪ ɬəəəf əəəəəəəf eɪ, eɪ nəf uɪ əəf e

Íeaf ðeçeée aadëu<úf à áó j íeëa í ehaj èð áaðeeajeí éf è, áaðnúc áeáeí éf ènè í èa áeeí èj ètajeí è ...%ð è è áaðuíf èhèi èjj èðeí è èðað è ááeeèð. Ààð àèð í %á =ááuðáaèú òfí í fe, =ááuð èeí èè áááèèè ááàà ðí èóí ó àà %hàèèeí èð.

“Áaðuíf áái òfnof (áóí áí) =úóí áá (ááeóí áá)” ááj èí éí àè ènè, éí nái í è-
tàçè í eadàa í eèðí áí eái àà %ç áaðeèeí àè èí èe=èè àèèi èèèèí àè ðèñèááafð
ááeeèð. Áaðeèeè heññ ááèèeí heááèèeí, fðèj è j áí áuðái àèèeí j fèñèeèj è,
í í óí àeí áeáduí úí áfðfáfj f, òfnofnífí fí =úóáú<ú j áð ènè =ááuðáa òfí í f j f í,
áááè ááàfái úí áeçeèèèèe í ètàçè áí eái àà %hàèèeí eí fçáfí áàð í eáò<óí à
èðað è ááeeèð.

ΘÄΘÄËJΛΔ

1. Áðàçí <éó, Ì fðèñèð Áçèðááj fái òðeèè. Áàèú, 1999.
2. Áçèðááj fái Ní ááo Áí nèeéí í ááej ánu. VIII téeá, Áàèú, 1984.
3. Áçèðááj fái Ní ááo Áí nèeéí í ááej ánu, VII téeá, Áàèú, 1983.
4. Áí à Áðeèái í ètà, IX téeá, Èñòái áóè, 1986.
5. Áçèðááj fái áeèeí éí eçàhèú èf<èè. †.I, Áàèú, 1997.
6. Áñeí Áí àè, Òfðè Èí nì í éí æñè (Èèè Áááèð, çáðeí à Áðàèááúðì àèàð), Á.Ó. Ì áúááàñú, Èñòái áóè, 1979.
7. Ðí óó Æáái -Í áóè, Òfðèeèáðeí àè Ì í <í eèáduí Áñeè Áeí è, Èðáðàò Jáj úí -
eàðú, Èñòái áóè, 1994.
8. Átàèí à Áðeò, Áçèðááj fái Ì èóí éí æ Ì èóí èèðe, Áèí, Áàèú, 1998.
9. „ fí áj, í ááð, „ fí...%ð Haðóí, Ááèeái <úòòái „ fí fí fçà Òfðèeèáðeí
Áeí è Òaðeèè, Í tàè Jáj úí eàðú, Áí eàðà, 1997.
10. „ %á á= Nàáááðeí, È%è Òfðè Òaðeèè, Òfðeñí j Jáj úí eàðú, Áí eàðà,
1997.
11. ^...èè Áàhàááèí, Áfj fè Hóí Èí í àðàúí ðeò<ó Òaðeèè, †.I. Áí eàðà,
1981.
12. Òóðái Í nì áí, Òfðè tetaí Haeèí èj àèè Ì áeèóðàñè Òaðeèè, Áí <àçè=è
Jáj úí eàðú, Èñòái áóè, 1995.
13. Áààð Nfeáj í áí, Èóð'áí è-Èáðeí áá Jf tà Ì ááèè, Èúè= Jáj úí eàðú,
Áí eàðà.
14. Èáòáñí <éó Èaðàhèí, Òfðè Ì èèè Èfèòfðf, ^ òfèái Jáj úí ááè, Èñòái áóè,
1988.
15. Ðí óó Æáái -Í áóè, Í ðàà Áñej à (Òaðeè àè Ój...aðeí è), Èáááèfú
Jáj úí eàðú, Èñòái áóè, 2001.
16. N†hì eááá H. Á†hì eá, Èèàáè Áááái Èí ðeóò, Òfðeèj á Àej áí àò
Áàèú Jáj úí eàðú, Áí eàðà, 2000.
17. Èàèáòàò Jàðàð, Áí <ó Áí áái èóáá Áñeè Òfðè Èí áí fèáduí úí Èçéáðe,
Áðàòfðè Èfèòfð Ì áðeáçè Ááèeái èú<ú Jáj úí eàðú, Áí eàðà 1999.
18. Ðàáèí à Á. Nèeèj ááái Nà=í èèèð, Èfèòfð Áàeái èú<ú Jáj úí eàðú,
Èñòái áóè, 1976.

19. Şamil #li, Tanıdığım insanlar, Sumqayıt n"şriyyatı, Bakı, 2000.
20. Sertkaya Osman Fikri, Alyılmaz Cengiz, Battulga Tsendiyn, Moğolistandaki Türk Anıtları Projesi Albümü, Ankara 2001.
21. Ma! mud Kaşğarlı, Divanı luğat-it türk, Besim Atalayın t"rcüm" si, c.I.
22. Tekin Talat, Or! on Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
23. Baykara Tuncer, Türk Kültür Tari! ine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
24. Roux Jean-Paul, Türklerin Tari! i, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.
25. Adji Murat, Kıpçaklar, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
26. Ögel Ba! aeddin, Türk Kültür Tari! ine Giriş, c.VII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
27. Kalafat Yaşar, Karşılaştırmalı Bayır-Bucak Türkmen alk İnançları, Bayır-Bucak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara, 1996.
28. Safran Mustafa, Yaşadıkları Sa! alarda Yazılan Luğatlara Göre Koman/Kıpçaklarda Siyasi, İqtisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
29. İnan Abdülkadir, Eski Türk Dini Tari! i, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
30. Kalafat Yaşar, Kiyani Me! met, Kaşkay Türklerinde Sosyal Yaşam, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, sayı 1, Sivas, 2001.
31. Altaylı Seyfettin, Azerbaycan Türkesi Sözlüğü, c.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
32. Nebiyev Azad, Azerbaycanda Nevruz, Kültür Bakanlığı Yayınları.
33. İnan Abdulkadir, Tari! te ve Bugün Şamanizm, Türk Tari! Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
34. Araz Rıfat, arputta Eski Türk İnançları ve alk ekimliği, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
35. Gökbel A! met, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
36. #lizard" Sam" t, Kitabi-D" d" Qorqud, Yeni N"şrl" r Evi, 1999.